

Middle East Regional Order in the Light of Iran-Saudi Relations; Describing the Past, Explaining the Present and Predicting the Future

Amin Moeni*

PhD, Department of Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

Ebrahim Motaghi

Professor, Department of International Relations, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract

Explaining the formation and evolution of "regional order" patterns and presenting a realistic vision of their future requires a multi-level analysis; At the domestic level, it is emphasized that, to understand the content and complexity of socio-political developments, as well as to identify the factors affecting the decision-making of political elites. At the regional level, it is important to investigate why and how the patterns of inter-governmental cooperation and conflict are formed, and at the international level, the relations of regional governments with great powers and foreign factors affecting security campaigns are of interest. Nevertheless, the necessity of deep analysis has led the current research to find a variable that has a significant impact on the future of regional order patterns and is one of the main drivers of their transformation. The findings of the research indicate that the "security structure" of the Middle East has become fluid and dynamic, and unlike the past when great powers were the irreplaceable determinants of regional order patterns, in the future, regional campaigns will have an impact. They will have a significant impact on the security structure and patterns of regional order. Meanwhile, the trends of cooperation and conflict in the security relations between Iran and Saudi Arabia as the two main powers of the region are of significant importance. The main purpose of the research is to explain the patterns of regional order by focusing on the patterns of conflict and cooperation between Iran and Saudi Arabia as the two main players in the security environment of the Middle East.

The studies which have investigated the security relations between Iran and Saudi Arabia fall into three general categories. The first category is researching that deal with the root of this conflict. In the meantime, many researchers have considered the security conflict between these two actors as a result of structural conflicts and ideological rivalries (Hafiznia 2014, Romina 2014). Some others consider it to be the result of security threats from both sides, and clearly consider the policy of

* Corresponding Author: Amin_moeini@yahoo.com

How to Cite: Moeini, A., & Mottaghi, E. (2024). Middle East Regional Order in the Light of Iran-Saudi Relations; Describing the Past, Explaining the Present and Predicting the Future. *Research on Global Relations*, 1(1), 67-93. doi: 10.22054/jrgr.2023.66494.1043

balancing threats and accumulating power as the only available option for the conflicting parties (Moslinejad 1396, Barzegar 1382). Most of the researches in this category analyze the conflict between Iran and Saudi Arabia based on a realist or constructivist view. While these two schools, despite having the appropriate capabilities to analyze international relations, are unable to understand many complexities and hidden layers governing the behavior patterns of states such as the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia. The second category includes studies that consider environmental factors and the role of foreign actors to be the main factor in the formation and continuation of the conflict between the two countries (Ghoble 2019, Simons 2003). Researches of this type, which believe in the influence and penetration of the great powers in the security structure of the regions, have presented the Middle East as a subordinate system, where the great powers can direct the selection and priority of the regional actors and from this be effective on the regional order. Such a formulation of the position of the great powers and the security structure of the Middle East, although it sheds light on some characteristics of the Middle East, but it goes astray since it ignores the efforts of regional actors to change the rules of the game and hides the character of the transformation process. The third group is mainly influenced by Barry Buzan's regional security theory and the thinkers of the Copenhagen security school, focusing on the level of regional analysis, examining the impact of security campaigns at the national and regional levels on security structures and regional order patterns are paying attention in the meantime, a research entitled "Research future of political relations between Iran and Saudi Arabia and its consequences on the regional order" which was carried out with the method of scenario writing without observing the principles of future research and scenario writing, only to express six scenarios of the regional order related to the future. The relationship between Iran and Saudi Arabia has been discussed (Thaniabadi et al., 2019). At the same time, scenario writing is based on the explanation of trends and the identification of drivers of change. Leading research is in the third category in terms of research approach and its innovation can be seen in research methodology and findings.

By focusing on the security relations between Iran and Saudi Arabia and considering other components of the security structure of the Middle East from 1979 until now, the current research answers the question of what effect the relations between Iran and Saudi Arabia have had on the patterns of regional order in the Middle East. Is? The research in the framework of the "Copenhagen Security School" is based on the hypothesis that the mutual security relations between Iran and Saudi Arabia have a decisive effect on the future of the regional order in the Middle East and the continuation of conflict or the creation of cooperative mechanisms in the security relations of the two countries can be considered as He considered two main drivers of transformation.

The research method is process tracing. Process tracing is a method based on which analysts identify causal processes that link explanatory variables to effects (George

and Bennett, 2005). The advantage of this method is that, in addition to explaining the current situation of the Middle East regional order, it is also useful in identifying the trends and events affecting its future. In the leading research, the use of this method is aimed at explaining the trends of conflict and cooperation in the relations between Iran and Saudi Arabia, which have led to the transformation of the patterns of regional order in the Middle East.

The relations between Iran and Saudi Arabia in the post-revolution era were formed based on the leaders' perception of the existing and perceived threats and the semantic components governing the political system of the two countries. Depending on the environmental conditions, the internal developments and the mentality of the leaders appeared in periods of competition combined with cooperation with the aim of managing regional crises, in a period with strong signs of regional competition, and in periods such as the Arab revolutions of 2011, an intensifying conflict of a nature Proxy and focused on the escalation of the crisis. In recent years, the competitive patterns of Iran and Saudi Arabia have continued based on the accumulation of power and the balance of threats and have left a deep impact on the structure of the regional order. In these years, the expansion of the geography of the conflict to different Arab countries has practically made Iran the most important threat to Saudi Arabia and its regional allies, so that in order to confront Iran, they have gone towards cooperation and alliance with their old enemy, Israel. The nature of the current conflict between Iran and Saudi Arabia is such that its resolution takes time and requires a change in the foreign policy and even cultural approach of the two countries; In fact, the ending of the conflict and the formation of relations based on regional cooperation patterns require substantial changes in the goals and regional behavior of the two actors. As long as the identity components and the semantic system governing the foreign policy of these two actors continue, despite the reduction of cross-sectional tensions, there is no clear prospect for the formation of real patterns of interaction. Reconciliation between Iran and Saudi Arabia in Yemen and Syria, along with the return of the JCPOA parties to the nuclear agreement, can reduce the inflammation in the region and lead the two countries to reduce tension. The return of Syria to the Arab League and the establishment of Saudi Arabia's relationship with the government established in this country, along with Iran's efforts to stop the war in Yemen, is also the beginning of the end of the Cold War that governs the relations between Iran and Saudi Arabia. The evidences and signs indicate the desire of the two countries to manage the conflicts in the region. But what is certain is that the establishment and continuation of order based on participation in the security structure of the Middle East requires the fundamental resolution of conflicts; Conflicts, many of which arise from the nature of these two actors.

Keywords: Regional Order, Patterns of Conflict and Cooperation, Iran, Saudi Arabia, Middle East.

الگوهای همکاری و تعارض در روابط ایران و عربستان و تاثیر آن بر نظم منطقه‌ای خاورمیانه ۲۰۲۳-۱۹۷۹

دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

امین معینی * ID

استاد روابط بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ابراهیم متقی ID

چکیده

چرایی و چگونگی حاکم شدن گونه خاصی از نظم در یک سیستم منطقه‌ای و شناسایی متغیرهای موثر در این فرآیند از جمله پرسش‌های مهم مطالعات امنیتی است. در بسیاری از متون کلاسیک روابط بین‌الملل، نظم و امنیت منطقه‌ای ذیل روابط قدرت‌های بزرگ تعریف شده‌اند. پژوهش حاضر اما سطح تحلیل منطقه‌ای را در بررسی پرسمان امنیت منطقه‌ای حائز اهمیت دانسته و بر این دیدگاه استوار است که نظم منطقه‌ای در کنار تاثیرپذیری از نقش آفرینی قدرت‌های بزرگ مبتنی بر کنش بازیگرانی در سطح منطقه است که اهداف امنیتی خود را بر اساس روندهایی از ثبات و همکاری یا ناامنی و تعارض تعریف می‌کنند. در این راستا هدف اصلی پژوهش تبیین الگوهای نظم منطقه‌ای با تمرکز بر الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان به عنوان دو بازیگر اصلی محیط امنیتی خاورمیانه است. پرسش اصلی این است که رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان چه تاثیری بر الگوهای نظم منطقه‌ای داشته و آینده آن متاثر از رقابت دو کشور چگونه است؟ فرضیه‌ای که در پاسخ به این پرسش مطرح میشود پویای منطقه‌ای و مناسبات امنیتی متقابل ایران و عربستان را عاملی مهم در شکل‌گیری و تحول نظم منطقه‌ای دانسته و معتقد است مناسبات امنیتی دو کشور متغیری تعیین‌کننده در آینده نظم منطقه‌ای است. روش انجام پژوهش تحلیل کیفی با بهرمندی از روش ردیابی فرآیند است. متغیر وابسته پژوهش نظم منطقه‌ای و متغیر مستقل الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان در دوره‌های تاریخی مشخص است.

واژگان کلیدی: نظم منطقه‌ای، الگوهای تعارض و همکاری، ایران، عربستان، خاورمیانه.

مقدمه

تبیین چگونگی شکل‌گیری و تحول الگوهای «نظم منطقه‌ای»^۱ و ارائه بینشی واقع‌بینانه از آینده پیش‌روی آنها مستلزم تحلیلی چند سطحی است؛ در سطح داخلی، درک درون‌مایه و پیچیدگی تحولات سیاسی-اجتماعی و نیز شناسایی عوامل موثر بر تصمیم‌گیری نخبگان سیاسی مورد تأکید است. در سطح منطقه‌ای بررسی چرایی و چگونگی شکل‌گیری الگوهای همکاری و منازعه بین دولتی اهمیت داشته و در سطح بین‌المللی روابط دولت‌های منطقه با قدرت‌های بزرگ و عوامل خارجی موثر بر پویایی امنیت مورد توجه است. با این وجود ضرورت ژرفکاوی، پژوهش حاضر را به سمت یافتن متغیری هدایت نموده که تأثیر قابل توجهی بر آینده الگوهای نظم منطقه‌ای داشته و یکی از پیشران‌های اصلی دگرگونی آنهاست. یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که «ساختار امنیتی»^۲ خاورمیانه سرشتی سیال و خصلتی پویا یافته و بر خلاف گذشته که قدرت‌های بزرگ تعیین‌کننده بی‌بدیل الگوهای نظم منطقه‌ای بودند، در آینده، پویایی منطقه‌ای تأثیر بسزایی بر ساختار امنیتی و الگوهای نظم منطقه‌ای خواهند داشت. در این بین روندهای همکاری و تعارض در مناسبات امنیتی ایران و عربستان به عنوان دو قدرت اصلی منطقه حائز اهمیت قابل توجه است. پژوهش پیش‌رو با تمرکز بر مناسبات امنیتی ایران و عربستان و در نظر گرفتن سایر مولفه‌های ساختار امنیتی خاورمیانه از سال ۱۹۷۹ تا کنون به این پرسش پاسخ می‌دهد که روابط ایران و عربستان چه تأثیری بر الگوهای نظم منطقه‌ای خاورمیانه داشته است؟ پژوهش در چارچوب «مکتب امنیتی کپنهاک»^۳ بر این فرضیه استوار است که مناسبات متقابل امنیتی ایران و عربستان تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر آینده نظم منطقه‌ای خاورمیانه داشته و تداوم تعارض یا ایجاد سازوکارهای همکاری جویانه در مناسبات امنیتی دو کشور را میتوان به عنوان دو پیشران اصلی تحول‌ساز قلمداد نمود.

-
1. Regional Order
 2. Security Structure
 3. Copenhagen Security School

روش انجام پژوهش ردیابی فرآیند است. ردیابی فرآیند روشی است که بر مبنای آن تحلیلگران روندهای علی ای را شناسایی میکنند که متغیر تبیینی را به معلولهایی پیوند میزند (جورج و بنت، ۲۰۰۵). مزیت این روش آن است که علاوه بر تبیین وضعیت کنونی نظم منطقه‌ای خاورمیانه در شناسایی روندها و رویدادهای موثر بر آینده آن نیز کاربرد دارد. در پژوهش پیشرو استفاده از این روش معطوف به تبیین روندهایی از تعارض و همکاری در مناسبات ایران و عربستان است که منجر به تحول در الگوهای نظم منطقه‌ای خاورمیانه شده‌اند. پژوهش در پنج بخش سامان یافته است. پس از تشریح روش شناسی و مفاهیم نظری، بخش اول به شکل گیری ابهامات امنیتی و موازنه قوای ناپایدار خاورمیانه در مقطع زمانی ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۹ یعنی از پیروزی انقلاب تا پایان دوره رهبری اول جمهوری اسلامی می‌پردازد؛ بخش دوم پژوهش، روابط دو کشور در فاصله سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳ و تاثیر آن بر ساختار امنیتی خاورمیانه را مورد توجه قرار می‌دهد. بخش سوم به روند منازعه در سالهای پس از ۲۰۰۳ تا آغاز جنبشهای عربی ۲۰۱۱ اشاره دارد. بخش چهارم به سالهای ۲۰۱۱ تا کنون پرداخته و بخش پایانی با در نظر گرفتن روندهای نوظهور در الگوهای رفتاری دو کشور تلاش می‌کند چشم انداز نظم منطقه‌ای خاورمیانه را ترسیم نماید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که به بررسی مناسبات امنیتی ایران و عربستان پرداخته‌اند در سه دسته کلی جای می‌گیرند. دسته اول پژوهش‌هایی هستند که به ریشه‌یابی این تعارض می‌پردازند. در این بین بسیاری از پژوهشگران تقابل امنیتی این دو بازیگر را ناشی از تعارضات ساختاری و رقابت‌های ایدئولوژیک قلمداد کرده‌اند (حافظ‌نیا ۱۳۸۴، رومینا ۱۳۸۴). برخی دیگر آنرا برآمده از تهدیدات امنیتی دو طرف دانسته و مشخصاً سیاست موازنه تهدید و انباشت قدرت را تنها گزینه در دسترس برای طرفین منازعه دانسته‌اند (مصلی نژاد ۱۳۹۶، برزگر ۱۳۸۲). بیشتر پژوهش‌های این دسته بر مبنای نگاه رئالیسی یا سازه‌انگارانه به تحلیل منازعه ایران و عربستان می‌پردازند. در حالی که این دو مکتب علیرغم قابلیت‌های مناسب برای تحلیل روابط بین الملل از درک بسیاری از پیچیدگی‌ها و لایه‌های پنهان حاکم بر الگوهای رفتاری

دولت‌هایی مثل جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی ناتوانند. دسته دوم پژوهش‌هایی را شامل می‌شود که عوامل محیطی و نقش آفرینی بازیگران خارجی را عامل اصلی شکل‌گیری و استمرار منازعه دو کشور می‌دانند (Ghoble 2019, Simons 2003). پژوهش‌هایی از این دست که قائل به نفوذ و رسوخ گسترده قدرت‌های بزرگ در ساختار امنیتی مناطق هستند خاورمیانه را یک نظام تابع معرفی کرده که قدرت‌های بزرگ می‌توانند انتخاب و اولویت بازیگران منطقه‌ای را جهت داده و از این طریق بر نظم منطقه‌ای موثر باشند. چنین صورت‌بندی‌ای از جایگاه قدرت‌های بزرگ و ساختار امنیتی خاورمیانه گرچه نسبت به برخی از ویژگی‌های خاورمیانه روشنگری می‌کند اما آنجایی که تلاش بازیگران منطقه‌ای برای تغییر قواعد بازی را نادیده گرفته و خصلت فرایندی تحولات را کتمان مینماید به بیراهه می‌رود. دسته سوم عمدتاً متأثر از نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای بری بوزان و اندیشمندان مکتب امنیتی کپنهاگ با تمرکز بر سطح تحلیل منطقه‌ای، بررسی تاثیر پوشش‌های امنیتی در سطوح ملی و منطقه‌ای بر ساختارهای امنیتی و الگوهای نظم منطقه‌ای را در کانون توجه دارند. در این بین پژوهشی با عنوان «آینده پژوهشی روابط سیاسی ایران و عربستان و پیامدهای آن بر نظم منطقه‌ای» که با روش سناریونویسی صورت گرفته است بدون رعایت اصول آینده پژوهشی و سناریو نویسی صرفاً به بیان شش سناریوی نظم منطقه‌ای مرتبط با آینده روابط ایران و عربستان پرداخته است (ثانی‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹). این در حالی است که سناریو نویسی مبتنی بر تبیین روندها و شناسایی پیشران‌های تحول ساز است. پژوهش پیشرو به لحاظ رویکرد پژوهشی در دسته سوم جای گرفته و نوآوری آنرا می‌توان در روش شناسی و یافته‌های پژوهش دانست.

چارچوب نظری و مفاهیم پژوهش

در پی ترتیبات امنیتی ایجاد شده در دوران پس از جنگ سرد، و مشخصاً متأثر از آثار بری بوزان و اولی ویور در مطالعات امنیتی که پایه‌گذاران مکتب امنیتی کپنهاگ بودند، سطوح منطقه‌ای در تحلیل رفتار امنیتی دولت‌ها نسبت سطح بین‌المللی اهمیت بیشتری یافت (Collins, 2016). بری بوزان امنیت را واجد ماهیتی ارتباطی دانسته و فهم الگوهای

امنیتی دولتها را بدون درك وابستگی‌های امنیتی در مناطق ناممکن می‌داند. بنابراین بر سطح تحلیل منطقه‌ای به عنوان بستری مناسب برای درك الگوهای رفتار امنیتی دولت‌ها تاکید دارد (Buzn, 1990). در اینجا منظور از منطقه، مجموعه‌ای از دولت‌هاست که به لحاظ جغرافیایی در نزدیکی یکدیگر بوده و وابستگی و پیوستگی امنیت میان آنها یک مجموعه امنیتی شکل می‌دهد.

در بسیاری از متون سیاست بین‌الملل، نظم منطقه‌ای و ساختار امنیت منطقه‌ای یکسان در نظر گرفته می‌شوند. با این حال مقاله حاضر بین این دو مفهوم تفاوت قائل است. نظم منطقه‌ای شیوه یا سازوکار برقراری امنیت در یک سیستم منطقه‌ای^۲ است. موازنه قوا، کنسرت و امنیت دسته جمعی از شناخته شده ترین این سازوکارها هستند (لیک و مورگان، ۱۳۹۵). بطور کلی سازوکار یک سیستم شامل مجموعه‌ای از فرآیندهاست که باعث میشود سیستم به شکل خاصی رفتار کند. اما منظور از ساختار^۳ مجموعه‌ای از روابط اجزای درونی سیستم با یکدیگر و نیز روابط آنها با محیط پیرامونی است (Bunge, 2003, p.35) بر مبنای این تعریف میتوان نظم منطقه‌ای را مکانیزم برقراری امنیت در یک سیستم منطقه‌ای دانست. ساختار امنیت منطقه‌ای نیز دربرگیرنده پویسهای امنیتی، شامل مناسبات امنیتی متقابل، کنش‌ورزی امنیتی قدرت‌های بزرگ، بازیگران دولتی و نیروهای فراملی در یک سیستم منطقه‌ای است. نظم منطقه‌ای تابعی است از سیاست داخلی کشورهای منطقه، الگوهای تعارض و همکاری منطقه‌ای و رابطه بین منطقه و نظام بین‌الملل (لیک و مورگان، ۱۳۹۵). بری بوزان و الی ویور با تاکید بر متغیرهای منطقه‌ای معتقدند ماهیت و ساختار بنیادین مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای را روابط قدرت و الگوهای تعارض و همکاری دولتها شکل می‌دهد (بوزان و ویور، ۱۳۹۸). مکتب امنیتی کپنهاگ و نظریه پردازان اصلی آن در تحلیل پرسمان امنیت، برای متغیرهای محلی وزن قابل توجهی قائل هستند.

-
1. Mechanism
 2. Regional System
 3. Structure

پیش از این در مطالعات سیاست بین‌المللی بر نقش قدرت‌های بزرگ در معماری ساختار امنیتی مناطق تأکید زیادی وجود داشت (مورگنتا، ۱۳۹۷ و کنت والتز، ۱۳۹۴). یکی از اهداف اصلی ارائه نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای بوزان نقد چنین گرایشی است. به باور بوزان یک مجموعه امنیت منطقه‌ای، الگویی از توازن، رقابت و ائتلاف میان بازیگران یک منطقه است که نقش قدرتهای بزرگ در قالب نفوذ در آن اثربخش است. الگوهای منازعه و همکاری خاستگاه منطقه‌ای داشته، برآمده از عوامل بومی آن منطقه بوده و زمانی به بهترین شکل قابل فهم‌اند که نقش قدرت‌های بزرگ و عوامل خارجی از یک سو و متغیرهای داخلی را از سوی دیگر در بر گیرد (بوزان، ۱۳۹۸: ۵۸). بر خلاف روابط قدرت، الگوهای تعارض و همکاری در مطالعات سیاست بین‌الملل کمتر مورد توجه بوده‌اند. متغیرهایی نظیر تاریخ، جغرافیا، فرهنگ و مذهب در شکل‌گیری این الگوها موثرند (بوزان و ویور، ۱۳۹۸: ۶۰). به زعم بوزان کشورهای منطقه و اعضای یک مجموعه امنیتی نمی‌توانند رفتار خود را بدون توجه به کنش همسایگان‌شان تعریف کنند. ازینرو درک تحولات داخلی واحدهای سیاسی که شکل‌دهنده سیاست منطقه‌ای دولت‌هاست را در فهم ساختار امنیت منطقه‌ای پراهمیت می‌دانند.

کوتاه سخن آنکه دولتها الگوهای رفتاری و راهبردهای امنیتی خود را متأثر از متغیرهای ملی، بین‌المللی و ذهنیت نخبگان سیاسی تنظیم می‌کنند؛ در واقع تحولات منطقه‌ای از سطوح ملی و بین‌المللی تأثیر می‌پذیرد و آنچه بری بوزان از آن تحت عنوان الگوهای تعارض و همکاری یا دوستی و دشمنی، به عنوان متغیری موثر در مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای، یاد میکند خود متأثر از سطوح ملی و بین‌المللی است؛ همسویی یا ناهم‌سویی دولت-ملت‌ها، زمینه‌های اجتماعی و گذشته تاریخی ملت‌ها، منافع و سیاست قدرت‌های بزرگ در کنار ذهنیت نخبگان و رهبران سیاسی از جمله عوامل موثر در شکل‌گیری و تحول الگوهای تعامل و منازعه منطقه‌ای هستند. در کنار این موضوعات عوامل ذهنی و ادراکی رهبران نیز در حل و فصل یا تداوم منازعات موثر است.

روش انجام پژوهش

تحلیل کیفی یکی از روشهای رایج در تبیین سیاست امنیتی دولتها و بررسی ساختارهای امنیتی مناطق است. یکی از ابزارهای تحلیل کیفی «ردیابی فرآیند» است. ردیابی فرآیند روشی است که بر مبنای آن تحلیلگران روندهای علی ای را شناسایی میکنند که متغیر تبیینی را به معلول هایی پیوند میزند (جورج و بنت، ۲۰۰۵). نظم منطقیهای از متغیرهای مختلفی تاثیرپذیر است که یکی از مهمترین آنها الگوهای تعارض و همکاری منطقه ای است. پژوهش پیشرو تاثیر الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان بر نظم منطقه ای خاورمیانه را مورد بررسی قرار میدهد. بنابراین متغیر وابسته پژوهش نظم منطقه ای خاورمیانه و متغیر مستقل الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان در دوره های تاریخی مشخص است. در اینجا توالی علی رویدادهایی مورد توجه است که الگوهای روابط دو کشور را شکل داده و طبعا موثر بر نظم منطقه ای خاورمیانه هستند. در واقع استفاده از این روش معطوف به تبیین رویدادهایی است که الگوهای رقابتی ایران و عربستان به عنوان متغیری موثر در ساختار امنیتی خاورمیانه در فاصله سالهای ۱۹۷۸ تا ۲۰۲۲ را شکل داده و بر آینده نظم منطقه ای موثرند.

الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان و نظم منطقه ای خاورمیانه از ۱۹۷۹ تا

۲۰۲۳

دولت ها الگوهای رفتاری و راهبردهای امنیتی خود را متأثر از متغیرهای ملی، بین المللی و ذهنیت نخبگان سیاسی تنظیم میکنند؛ در واقع تحولات منطقه ای از سطوح ملی و بین المللی تاثیر می پذیرد و آنچه ب از آن تحت عنوان الگوهای تعارض و همکاری یا دوستی و دشمنی، به عنوان متغیری موثر در مجموعه های امنیتی منطقه ای، یاد می شود خود متأثر از سطوح ملی و بین المللی است؛ همسویی یا ناهمسویی دولت- ملت ها، زمینه های اجتماعی و گذشته تاریخی ملت ها، منافع و سیاست قدرت های بزرگ در کنار ذهنیت نخبگان و رهبران سیاسی از جمله عوامل مؤثر در شکل گیری و تحول الگوهای تعامل و منازعه منطقه ای هستند. در کنار این موضوعات عوامل ذهنی و ادراکی رهبران نیز در حل و فصل یا تداوم منازعات

موثر است. در ادامه تاثیر الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان بر ساختار امنیت منطقه‌ای از سال ۱۹۷۹ یعنی همزمان با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران تا کنون مورد بررسی قرار گرفته و در پایان تلاش می‌شود چشم این ساختار متأثر از رقابت این دو بازیگر ترسیم شود.

۱. ابهامات امنیتی و موازنه ناپایدار قدرت (۱۹۹۱-۱۹۷۹)

روابط سیاسی و پویای امنیتی دو کشور در سالهای پس از انقلاب ۱۹۷۹ ایران بیش از هر چیز متأثر از هویت‌های ناسازگار، باورهای متفاوت و برداشت سیاست‌گذاران دو کشور از تهدید طرف مقابل بود. «رابرت جرویس» درک بحران‌های شکل گرفته در سیاست خارجی کشورها را در گروه باورهای سیاست‌گذاران و جهان‌بینی آنها دانسته و معتقد است بدون این درک و تحلیل برداشت‌های ذهنی سیاست‌گذاران، توضیح بحران‌های بین‌المللی نارسا و سترون است؛ سیاست‌گذاران از طریق این باورها به بحران‌های بین‌المللی پاسخ می‌دهند. البته تجربیات تاریخی آنها می‌تواند باورها و برداشت‌های ذهنی آنها را تعدیل یا تقویت نماید (لیو، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

در سال‌های پیش از انقلاب، زمینه‌های مشترک همکاری از جمله مقابله با رادیکالیسم عرب، سیاست‌های نفتی و حضور در بلوک غرب پوششی بر اختلافات ایران و عربستان از جمله در مسئله فلسطین و روابط ایران و اسرائیل بود (Guffey, 2009). پس از انقلاب حکومت دینی حاکم بر ایران مشروعیت آل سعود به عنوان «خادمین حرمین شریفین» را به چالش کشید. با این حال «ملک خالد» پادشاه وقت عربستان با تبریک پیروزی انقلاب ایران اعلام نمود «همبستگی اسلامی» می‌تواند مبنای روابط نزدیک دو کشور باشد (Ekhtari, 2011: 680). تعریف اهداف فراملی انقلابیون ایران اما ذهنیت سعودی‌ها را تغییر داد و موجب نگرانی از تسری امواج انقلابی به کشورهای عربی شد. تفسیر اهداف، آرمانها و راهبردهای منطقه‌ای انقلابیون به گونه‌ای بود که عملاً تهدیدات امنیتی و هویتی عمیقی را متوجه بسیاری از بازیگران منطقه ساخته بود (عظیمی، ۱۳۷۵: ۱۲۳). این نگرانی‌ها در جریان اعتراضات استان قطیف و تاسیس «سازمان انقلاب اسلامی جزیره العرب» و «حزب الله حجاز»

افزایش یافت. اعتراضات قطیف گرچه از مشکلات سیاسی - اجتماعی شیعیان شرق عربستان نشئت میگرفت اما حمایت انقلابیون ایران از آنها و تلاش برای سامان دهی این حرکت بر ضد آل سعود تهدیدات مهمی را متوجه نظام سیاسی حاکم بر این کشور نمود (Jones, 2006: 215).

سیاست خاورمیانه‌ای جمهوری اسلامی از بدو تاسیس بر مبنای هیجانات انقلابی و آرمان‌های فراملی شکل گرفت. مهمترین ارکان سیاست خارجی ایران در این سالها حمایت از جنبش‌های انقلابی منطقه و تلاش برای صدور انقلاب به کشورهای همسایه بود (کاراته آهنگری، ۱۳۷۹: ۱۱۰). در چنین وضعیتی درک سیاستگذاران عربستان، عراق و دیگر کشورهای منطقه از رفتار سیاست خارجی ایران، از ابهام به تهدید موجودیتی تبدیل شد و فرصت مناسبی را در اختیار صدام حسین قرار داد تا با تصور تضعیف بنیه نظامی و اقتصادی ایران انقلابی و بهرمندی از حمایت کشورهای عربی و همراهی قدرت‌های غربی ایران را مورد تهاجم قرار دهد، به این امید که خیال خام و دیرینه خود در قبال ایران را عملی نماید. کمک‌های مالی و لجستیکی عربستان به عراق در جریان جنگ بیوقفه ادامه یافت. آنها نزدیک به ۴۰ درصد هزینه جنگ با ایران را تامین نمودند (عظیمی، ۱۳۷۵: ۱۲۵).

برداشت تهدید از انقلاب اسلامی و جنگ ایران و عراق باعث شد عربستان در کنار متحدین خود شورای همکاری خلیج فارس را در سال ۱۹۸۱ تاسیس نماید (Khan, 2009). پس از آن عربستان سعودی به همراه دیگر اعضای شورای همکاری میزبان نیروی نظامی ایالات متحده شده و با انعقاد پیمانهای نظامی روند جهانی سازی امنیت خلیج فارس را آغاز نمود (Gorden, 1990). اهمیت بین المللی منطقه در کنار موازنه ناپایدار قدرت و تمایل این کشورها به برون‌سپاری امنیت در دخالت منطقه‌ای ایالات متحده به عنوان عامل موازنه گر موثر بود. اما مهمتر، حمله شوروی به افغانستان در سال ۱۹۸۰ و ناکامی آمریکا در مهار جنبش‌های هویتگرایی خاورمیانه باعث شد رونالد ریگان رئیس جمهور وقت ایالات متحده از افقی نزدیکتر مدیریت مناقشات را برعهده گرفته و مستقیماً در مجموعه امنیتی خاورمیانه ایفای نقش کند؛ نتیجه این تلاش‌ها ایجاد سنتکام در سال ۱۹۸۳ بود (پریفتی، ۱۳۹۷: ۱۰۳). در این سال‌ها عربستان سعودی حامی اصلی حضور نظامی آمریکا در منطقه و راهبرد اصلی

این کشور برون سپاری امنیت منطقه‌ای بود. ایران پس از انقلاب اما سردمدار تقابل با غرب بود و پس از حضور نظامی آمریکا، ایستادگی در برابر سیاست‌های آنرا مهم‌ترین برنامه سیاست خارجی خود قرار داد.

مناسبات ایران و عربستان متأثر از فضای انقلابی حاکم بر ایران، ذهنیت رهبران دو کشور و پویسهای امنیتی پیشگفته بر مبنای تعارض شکل گرفت. انباشت خصومت‌های پی در پی آنرا به منازعه‌ای ممتد با روندهای ناقصی از تعامل تبدیل نمود و آنگونه که در ادامه شرح آن خواهد رفت در دوره‌های مختلف بر ساختارها و الگوهای نظم منطقه‌ای تاثیر گذاشت.

۲. ظهور الگوهای تعامل و تلاش برای مدیریت بحران‌های منطقه‌ای (۱۹۹۱-۲۰۰۳)

فروپاشی شوروی در اوت ۱۹۹۱ محیط بین‌المللی را دگرگون ساخت و بر ساختار امنیتی مناطق نیز تاثیر گذاشت. جنگ اول خلیج فارس که در پاسخ به اشغال کویت توسط صدام و در فضایی عاری از تهدید برای آمریکا صورت می‌گرفت، گسترش حضور نظامی ایالات متحده را در پی داشت. این رویداد تجلی بارز راهبرد موازنه مستقیم در سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا بود (Cordesman, 1998). خاورمیانه دهه ۱۹۹۰ شاهد نشانه‌هایی از منازعه کم‌شدت در الگوی کنش بازیگران دولتی از جمله ایران و عربستان بود اما در سطح بازیگران غیر دولتی و در لایه‌های اجتماعی با رشد جنبش‌های رادیکال اسلام‌گرا در راس آنها القاعده روبرو شد. ایران و عربستان در این سال‌ها بدلیل پاره‌ای از ضرورت‌های منطقه‌ای، از جمله انزوای صدام و تمایل دولت هاشمی رفسنجانی به بهبود روابط با اعراب، در وضعیت کاهش تنش قرار گرفته و از این فرصت برای مدیریت بهتر روابط استفاده نمودند.

این وضعیت در دولت محمد خاتمی نیز تداوم داشت و دو کشور در چارچوب توافقات امنیتی از سطح منازعات خود کاسته و در مسیر همکاری‌های امنیتی قرار گرفتند (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰/۰۴/۱۷). اما تعارضات ماهوی و بی‌اعتمادی نسبت به اهداف و نیت طرف مقابل مانع از تداوم سازوکارهای همکاری و مدیریت پایدار تنشهای منطقه‌ای شد. با این حال الگوی رفتاری آنها در این دوران به گونه‌ای بود که میتوان آنرا ترکیبی از منازعه کم‌شدت و تمایل به همکاری قلمداد نمود.

۳. افزایش رقابت‌های منطقه‌ای و دگرگونی الگوهای موازنه قوا (۲۰۱۱-۲۰۰۳)

در سال ۲۰۰۳ حمله نظامی آمریکا به عراق ساختار ژئوپلیتیکی منطقه را دگرگون و موازنه قدرت منطقه‌ای را دستخوش تحول ساخت (احتشامی، ۱۳۹۵: ۲۲۱). با سقوط صدام و تغییر دولت در عراق موازنه سه جانبه ایران، عربستان و عراق پایان یافت و عراق نوین با اکثریت شیعه‌ای که قدرت را در دست گرفته بود به متحد منطقه‌ای ایران تبدیل شد. این وضعیت در کنار مخالفت شدید افکار عمومی آمریکا نسبت به آغاز جنگی دیگر در خاورمیانه، فضایی راهبردی و تعیین کننده در اختیار ایران قرار داد تا از انزوای منطقه‌ای خارج شده و راهبرد دفاعی خود را در خارج از مرزها تعریف نماید. در واقع سقوط صدام و شکل گیری عراق نوین با اکثریت شیعه، آغازی بر پایان تعامل نیم بند ایران و عربستان و گشایش فصل نوینی از تقابل‌های منطقه‌ای دو کشور بود.

اولویت اصلی سیاست خارجی عربستان سعودی بر مبنای امنیت نظام پادشاهی و مقابله با تهدیداتی شکل گرفته که متوجه ثبات سیاسی و تداوم حاکمیت سعودی هاست (جعفری ولدانی و جهانبخش، ۱۳۹۵: ۱۰۹). بر خلاف تحلیل‌های رایج عنصر وهابیت یا هویت عربی مبنای چندانی در شکل گیری سیاست خارجی یا تغییر رویکردهای آن نداشته است. البته این دو عنصر همواره به عنوان ابزاری برای تامین امنیت یا دفع تهدید مورد استفاده بود است. در نگاه نخبگان سعودی مرجع امنیت بیش از منافع ملی، ثبات نظام سیاسی حاکم بر این کشور است (Gause, 2011: 170). از این منظر ایران به لحاظ موازنه ایدئولوژیک و استراتژیک می تواند ثبات سیاسی عربستان را با خطر مواجه ساخته و برای آنها یک تهدید وجودی تلقی شود. سعودیها در مقابله با این تهدید و تا پیش از گسترش نفوذ ایران در عراق سیاست همزمان مهار و تعامل را دنبال می کردند (Gause, 2011: 180). این رویکرد پس از سقوط صدام، نزدیکی عراق به ایران و گسترش نفوذ این کشور در جنوب لبنان دگرگون شد و تغییر سیاست امنیتی دو کشور الگوهای نظم منطقه‌ای خاورمیانه را متزلزل ساخت. از آن پس سیاست امنیتی جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر انباشت قدرت و موازنه تهدید تنظیم شد. به موازات تحولات منطقه‌ای، در سالهای پایان دوره اصلاحات رقابت درون بلوک قدرت ایران

عمیق تر شد و بر انگاره‌های سیاست خارجی نیز تاثیر گذاشت. بهبود روابط ایران با کشورهای اروپایی و عربستان سعودی می‌توانست موقعیت جناح تحول خواه را در فضای داخلی و بین‌المللی تقویت و محافظه کاران را در حاشیه قرار دهد. از طرفی ایجاد فضای راهبردی در عراق، که دروازه ورود به خاورمیانه عربی قلمداد میشد با تاثیر شگرف بر تقویت محور مقاومت، انگاره‌های ذهنی طیفی از سیاستگذاران ایران را نسبت به تداوم مسیر تعامل و تنش‌زدایی دگرگون ساخت و باعث تکوین رویکرد نوینی در هسته سخت نظام سیاسی شد که تقابل در خارج و مقاومت در داخل را موثرتر از دیپلماسی و مذاکره می‌دانست. با ادامه این وضعیت الگوهای تعامل منطقه‌های ایران و عربستان کمرنگ شد و غلظت تقابل دو کشور افزایش یافت.

نفوذ سیاسی ایران در عراق با اولین انتخابات پارلمانی و نخست‌وزیری «ابراهیم جعفری» که از اعضای اصلی «حزب الدعوه» بود گسترش یافت. نوری مالکی، سیاستمدار مخالف سیاست‌های منطقه‌ای عربستان، یکسال بعد در آوریل ۲۰۰۶ به نخست‌وزیری رسید. پیشتر در لبنان، به عنوان یکی از مهمترین صفحات ژئوپلیتیکی رقابت ایران و عربستان، ترور «رفیق حریری» در کنار تقویت مواضع سیاسی - نظامی حزب الله موقعیت سعودی‌ها را متزلزل ساخته بود. نگرانی عربستان از جایگاه منطقه‌ای خود و نفوذ روزافزون ایران در حوزه عربی مقامات سعودی را به اتخاذ موضعی در مخالفت با حزب الله در جریان جنگ با اسرائیل واداشت. از آن پس سعودیها با تکیه بر قبائل عرب و حمایت از گروه‌های اسلام‌گرای سنی در نقاط تعارض با ایران، در پی مهار نفوذ ایران و جریان‌ات شیعه در سرزمینهای عربی برآمدند (O'Leary and Heras, 2011: 38). برنامه هسته‌ای ایران پس از توقف در سال ۲۰۰۲ در ژوئیه ۲۰۰۶ از سر گرفته شد و بر پیچیدگی روابط ایران با غرب، اسرائیل و عربستان سعودی افزود. تلاش برای تقویت توان هسته‌ای، توسعه برنامه موشکی و فعالیت‌های منطقه‌ای ایران همگی در چارچوب راهبرد بازدارندگی در برابر آمریکا و گسترش حضور منطقه‌ای این کشور معنا می‌یافت. نفوذ میدانی و تجهیز گروه‌های حامی ایران در مجاورت مرزهای شرقی عربستان سعودی و مرزهای شمالی فلسطین اشغالی که پس از سال ۲۰۰۳ گسترش یافته بود نیز بر توان بازدارندگی ایران در مقابل متحدین منطقه‌ای آمریکا افزود. تشکیل محور مقاومت

با مشارکت ایران، سوریه، حزب اله، حماس و دیگر گروه‌های مخالف روند صلح خاورمیانه، ابتکار عربستان سعودی برای حل مسئله فلسطین را به حاشیه راند. در چنین وضعیتی سیاست همزمان «مهار و تعامل» دگرگون و رویکرد «اخراج و تقابل» به راهبرد منطقهای سعودی‌ها در رویارویی با ایران تبدیل شد. این وضعیت رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان را تشدید نمود و امور داخلی بسیاری از کشورهای منطقه از جمله عراق، لبنان و سوریه را تحت تاثیر قرار داد. موفقیت ایران در صحنه میدانی عراق و فعال شدن گروه‌های نیابتی آن در لبنان و فلسطین، الگوهای نظم منطقه‌ای خاورمیانه را متحول ساخت. از آن زمان کشورهای حوزه خلیج فارس و کشورهای عربی میانه‌رو با حمایت ایالات متحده در یک سو و ایران و حامیان منطقهای آن در سوی دیگر معادله امنیت خاورمیانه قرار گرفتند.

۴. تشدید منازعه، تصاعد بحران‌ها و ظهور نشانه‌هایی از نظم نوین منطقه‌ای (۲۰۱۱-۲۰۲۲)

(۲۰۲۲)

جنبش‌های عربی ۲۰۱۱ با سقوط متحدین عربستان در مصر و تونس زنگ خطر مهمی برای سعودی‌ها بود. سقوط حسنی مبارک، رئیس جمهور مصر را میتوان نقطه عطفی در راهبرد امنیت منطقه‌ای عربستان و دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس دانست. تلاش جمهوری اسلامی برای روندسازی در جریان رویدادهایی که آنها را «بیداری اسلامی» می‌خواند ایران و عربستان را به دو قطب اصلی موازنه در خاورمیانه عربی تبدیل نمود. تسری امواج انقلابهای عربی به سوریه و تلاش ایالات متحده و عربستان برای براندازی نظام سیاسی این کشور تهدید مهمی را متوجه دستاورهای میدانی و سیاست امنیتی ایران نمود. اصلی‌ترین پیامد منطقه‌ای بحران سوریه شکل‌گیری الگوهای نوین همکاری و منازعه منطقه‌ای، بویژه همکاری نظامی ایران و روسیه و تشدید منازعه ایران و عربستان بود. راهبرد اصلی سیاستگذاران ایران برای جلوگیری از موفقیت راهبرد براندازی در سوریه که می‌توانست به الگوی امنیتی آمریکا و رقبای منطقه‌ای ایران تبدیل شود نقش‌آفرینی فعال میدانی، ائتلاف‌سازی، موازنه تهدید و تصاعد بحران در حوزه پیرامونی عربستان، اسرائیل و زیر منطقه خلیج فارس بود. این راهبرد مشخصاً در یمن با حمایت از انصارالله در جنگ با عربستان، در جنوب سوریه با تشکیل

گروه‌های مقاومت در مقابل اسرائیل و در عراق با حمایت از گروه‌های شبه نظامی در مواجهه با نیروهای نظامی امریکا دنبال شد (معینی و متقی، ۱۴۰۱). همزمان با بحران یمن و تحرکات امنیتی جنبش انصارالله که نزدیک ترین نیروی سیاسی- مذهبی این کشور به ایران بود، سیاست خارجی عربستان در تقابل با ایران بشدت تهاجمی شد.

در سال ۲۰۱۵ و همزمان با حضور «ملک سمان» در راس قدرت، بر خلاف رویکرد سنتی پادشاهان سعودی، سرعت تصمیم‌گیری در سیاست خارجی این کشور افزایش یافت و رفتار منفعلانه پیشین با رویکردهای تهاجمی جایگزین شد. جدای از شخصیت ملک سلمان، تحولات منطقه‌ای نیز در این تغییر رویکرد موثر بود (الازدی، ۲۰۱۵). در دوره «ملک فهد» و «ملک عبدالله» ساختار تصمیم‌گیری عربستان پراکنده و تصمیم‌سازی و اجرا مستلزم اجماع نظر در حلقه شاهزادگان پر قدرت بود. کرختی این ساختار باعث تاخیر در تصمیم‌گیری و محافظه‌کاری در اجرا می‌شد (Nonneman, 2005: 315). یکی از اولین اقدامات سلمان شکستن این ساختار و متمرکزسازی نهاد تصمیم‌گیری در شورای سیاسی- امنیتی با حذف سریع شاهزادگان بود. این اقدام در چابک‌سازی و پویایی سیاست خارجی سعودی‌ها موثر واقع شد. در این شرایط عملاً فرآیند نوسازی و اداره امور نظامی و امنیتی عربستان به فرزند جوان و بلند پرواز او «محمد بن سلمان» سپرده شد (Ignatius, 2015). حمایت گسترده از مخالفین منطقه‌ای ایران، حمله به یمن برای سرکوب انصارالله و مخالفت شدید با انعطاف «باراک اوباما» در قبال ایران بازتاب‌الگوهای نوینی از تقابل منطقه‌ای بن سلمان با ایران بود. ذهنیت نخبگانی که در دوره ملک سلمان به قدرت رسیدند خارج کردن عربستان از سکون گذشته با اتخاذ رویکردی سخت در مدیریت پرونده ایران بود. این تغییر رویکرد علاوه بر ذهنیت نخبگان جدید ریشه در تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی داشت.

بحران یمن گرچه دارای ریشه‌های داخلی و برآمده از شکاف دولت-ملت بود اما بسیاری از پژوهشگران خاورمیانه افزایش و تداوم تنش‌های برآمده از این بحران را متأثر از رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان میدانند. سعودی‌ها نیز ایران را حامی اصلی حوثی‌ها و عاملی مهم در عمیق و دامنه دار شدن بحران می‌پندارند (Salisbury, 2015: 12). مقامات ارشد سعودی یکی از دلایل مداخله نظامی عربستان در یمن که با نام «طوفان قاطعیت» صورت می‌گرفت را

کنترل اوضاع خاورمیانه و مقابله با نفوذ منطقه‌ای ایران خواندند (Al arabiya, 25 march 2015). در تمامی این سالها موازنه تهدید و انباشت قدرت محور اصلی سیاست امنیتی ایران بوده است. منازعه ایران و عربستان در این سالها تشدید یافته، مداوم و مبتنی بر موازنه تهدید و جنگ نیابتی بود که محیط امنیتی خاورمیانه را به شکل بیسابقه‌ای دستخوش تحول نمود و زمینه نزدیکی اعراب به اسرائیل در تقابل با ایران را فراهم ساخت.

آینده نظم منطقه‌ای خاورمیانه در پرتو الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان

نظم منطقه‌ای خاورمیانه در دهه‌های گذشته و بطور مشخص پس از حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ ساختی آمریکا محور یافت و از الگوهای نظم هژمونیک پیروی نمود. متحدین آمریکا سیاست امنیتی خود را بر مبنای روندسازی‌های این کشور تعریف نموده و داخل و خارج از منطقه نیز قابلیت تقابل با سیاست‌های آمریکا وجود نداشت. پیشتر در این چارچوب به بررسی تاثیر رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان بر الگوهای نظم منطقه‌ای خاورمیانه پرداخته شد. واقعیت آن است که نظم منطقه‌ای خاورمیانه در مقاطع پیش گفته متاثر از متغیرهای ملی و منطقه‌ای اما در نهایت متعین از روندسازی ایالات متحده بود. در واقع نقش آفرینی ایالات متحده در ساختار امنیتی خاورمیانه «تعیین کننده» و جایگاه متغیرهای ملی و منطقه‌ای «تاثیرگذاری» بود. به بیانی دیگر در گذشته ساختار امنیتی خاورمیانه، جایگاه بازیگران منطقه‌ای در طول اراده و منافع قدرت ایالات متحده قرار داشت. در سالهای اخیر بنا به دلایلی از جمله وضعیت سیال نظام بین الملل و پویای منطقه‌ای پر شدت از قابلیت روندسازی ایالات متحده کاسته و بر نقش بازیگران منطقه‌ای در مدیریت مناقشات خاورمیانه افزوده شده است.

یکی از نشانه‌های سیالیت نظام بین الملل متنوع شدن منابع و مراکز قدرت است که با بازتعریف نقش و منافع بازیگران منطقه‌ای و بین المللی همراه است. چنین تغییری در شیوه کنش‌ورزی و الگوهای رفتاری بازیگران منطقه‌ای و بین المللی مشهود بوده و یکی از پیامدهای مهم آن، تضعیف الگوهای همکاری آمریکا با متحدین و در مقابل، تقویت

الگوهای تعارض با رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی این کشور است (نوری، ۱۳۹۹: ۹۰). رفتار منفعلانه ترامپ در جریان حمله به تاسیسات نفتی آرامکو و انتقادات حقوق بشری بایدن از بن سلمان، ولیعهد سعودی نمودی از این تغییر بود. از طرفی همزمان شدن خودکفایی نفتی آمریکا با برنامه متنوع سازی ساختارهای اقتصادی و برنامه‌های بلند پروازانه کشورهای شورای همکاری باعث نگاه ویژه این کشورها به چین شده و نیاز حیاتی چین به واردات انرژی نیز تحکیم روابط آنها را در پی داشته است (aei.org, 2020). این تحولات را می‌توان به تغییر سیاست خاورمیانه‌ای ایالات متحده نیز نسبت داد. اقتصاد آمریکا نسبت به سال‌های گذشته و در مقایسه با رقبایی مانند چین در حال تضعیف است. مهمتر آنکه نگرانی از ظهور قدرت‌های مایل و قادر به چالش‌گری در برابر هژمونی ایالات متحده باعث باز تعریف راهبردهای امنیتی این کشور شده است. از اینرو ایالات متحده با تشویق متحدین منطقه‌ای به ائتلاف‌سازی و دور شدن از مناقشات منطقه‌ای تلاش می‌کند هزینه‌های مادی و معنوی خود در خاورمیانه را کاهش داده و از چالش‌هایی که در مقابل آینده هژمونی این کشور قرار دارد بکاهد. یکی از دلایل پیگیری صلح بین اعراب و اسرائیل در دوران ترامپ در این راستا قابل توجه و تحلیل است (معینی، ۱۳۹۶: ۴). عربستان سعودی و دیگر اعضای شورای همکاری خلیج فارس گرچه همچنان در زمره متحدین منطقه‌ای ایالات متحده به شمار می‌روند اما مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی خود را بر مبنای سیالیت ساختارهای منطقه‌ای و بین‌المللی تنظیم کرده‌اند. عربستان در سال‌های اخیر علیرغم تداوم مناسبات نظامی و امنیتی با ایالات متحده از برچیده شدن چتر امنیتی این کشور نگران است. این در حالی است که دغدغه امنیتی آنها یعنی مقابله با نفوذ منطقه‌ای و جلوگیری از افزایش قدرت ایران همچنان پابرجاست. چنین وضعیتی تلاش‌های عربستان برای متنوع‌سازی ابزارها و شیوه‌های امنیت سازی را برانگیخته است. آنها با تکیه بر ثروت کلان، سیاست خارجی فعال و نفوذ قابل توجه در خاورمیانه عربی و جهان اسلام بدنبال ایجاد ساختار امنیتی نوینی هستند که نیازهای امنیتی آنها را برآورده سازد. در این راستا در کنار فعالیت‌های پیگیر بین‌المللی برای افزایش فشار و تضعیف ایران و حمایت از آشوب‌های داخلی در این کشور بدنبال ایجاد یک ائتلاف منطقه‌ای بمنظور مهار سیاست منطقه‌ای ایران هستند. در واقع در وضعیت ناپایدار منطقه‌ای و

بین‌المللی پیش‌گفته، گزینه جایگزین سعودی‌ها در صورت موفقیت آمیز نبودن سازوکارهای همکاری جویانه با ایران، سامان‌دهی یک ائتلاف منطقه‌ای برای مدیریت تعارض با این کشور است. با وجود اینکه شاخص‌ها سیاسی و اقتصادی حکایت از برتری نسبی عربستان سعودی در منطقه دارد اما ایران همواره در نقاط تعارض امنیتی دست برتر را داشته است. پشتیبانی از گروه‌های نیابتی و شبه‌نظامیان شیعه در عراق، لبنان و یمن بخشی مهمی از سیاست امنیتی سال‌های اخیر ایران در مواجهه با عربستان سعودی بوده است. این گروه‌ها مولفه‌های اصلی در عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران هستند. از طرفی تقویت ژئوپلیتیک شیعه خاورمیانه هم به لحاظ راهبردی و هم از منظر ایدئولوژیک جزء لاینفکی از اصول حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. تداوم برتری میدانی ایران اما بدون بهبود وضعیت اقتصادی و قرار گرفتن در مسیر توسعه اقتصادی ناممکن است. از سوی دیگر، در شرایطی که ثبات سیاسی و توسعه اقتصادی عربستان در کنار روابط راهبردی با ایالات متحده در حوزه نظامی-امنیتی و مناسبات گسترده اقتصادی با چین و روسیه ادامه دارد، تداوم تحریم‌های اقتصادی و انزوای بین‌المللی ایران در کوتاه مدت و میان مدت علاوه بر تهدید امنیت داخلی می‌تواند فضای نقش‌آفرینی عربستان در ساماندهی به الگوهای نظم منطقه‌ای مطلوب را فراخ‌تر نماید. از طرفی توافق احتمالی امنیتی ایران و عربستان در صورتی که باعث شکاف بین ایران و متحدین منطقه‌ای خود شود می‌تواند تهدیدات مهمی را متوجه هویت دولت نموده و به لحاظ راهبردی نیز در شرایط ناپایدار امنیتی از توان بازدارندگی این کشور بکاهد. از اینرو توافق جامع منطقه‌ای که نتیجه آن دوری از متحدین راهبردی و تضعیف «محور مقاومت» باشد هرگز برای جمهوری اسلامی ایران گزینه مطلوبی نخواهد بود. در مقابل، توافق مطلوب سعودی‌ها توافقی است که از ضریب تاثیر شبه‌نظامیان نزدیک به ایران در لبنان، عراق و یمن کاسته و نفوذ امنیتی این کشور در خاورمیانه عربی را کاهش دهد. کوتاه سخن آنکه تداوم تعارض یا ایجاد سازوکارهای همکاری جویانه در مناسبات امنیتی ایران و عربستان را میتوان به عنوان دو پیشران اصلی در تحول ساختار امنیتی خاورمیانه قلمداد نمود. براساس آنچه پیشتر گفته شد تداوم تعارض در روابط ایران و عربستان میتواند نظم منطقه‌ای خاورمیانه را به سمت الگوهای نوینی از ائتلاف‌سازی سوق داده و

زمینه‌ساز یک ائتلاف امنیتی با مشارکت اعراب و اسرائیل در مقابل ایران باشد. رویکرد منطقه‌ای متفاوت و ابهامات امنیتی پیشگفته از موانع اصلی سازوکارهای پایدار همکاری در مناسبات امنیتی دو کشور است. کوتاه سخن آنکه بسته به شرایط و پیشران‌های پیش‌گفته میتوان الگوی اصلی حاکم بر نظم آینده خاورمیانه را متأثر از الگوهای تعارض و همکاری ایران و عربستان دانست.

نتیجه

ساختار امنیتی خاورمیانه بخشی از محیط امنیتی فراسرزمینی ایران و عربستان است که رفتار این دو بازیگر همواره بر پایایی و پویایی آن موثر بوده است. محیط متحولی که ایران و عربستان در آن ایفای نقش میکنند متغیر مهمی در شکل‌گیری انگارها و هدایت کنش بازیگران منطقه‌ای بوده و متقابلاً از سیاستها و راهبردهای منطقه‌ای آنها تأثیرپذیر است. در این راستا پژوهش با تأکید بر سطح تحلیل منطقه‌ای و اهمیت دادن به تأثیر الگوهای تعارض و همکاری در تکوین ساختارهای امنیتی مناطق و با بهرمندی از روش ردیابی فرآیند، پویایی ساختار امنیتی خاورمیانه را از سال ۱۹۷۹ تا کنون را در پرتو روابط ایران و عربستان مورد کاوش قرار داد و تلاش نمود آینده این ساختار را متأثر از روندهای حاکم بر روابط دو کشور ترسیم نماید. روابط ایران و عربستان در دوران پس از انقلاب بر مبنای ادراک رهبران نسبت به تهدیدات موجود و متصور و مولفههای معنایی حاکم بر نظام سیاسی دو کشور شکل گرفت. بسته به شرایط محیطی، تحولات داخلی و ذهنیت رهبران در در دوره‌های بصورت رقابت توأم با همکاری با هدف مدیریت بحرانهای منطقه‌ای نمایان شد، در دورانی حامل نشانه‌های پرننگی از رقابت منطقه‌ای بود و در مقاطعی مانند انقلابهای عربی ۲۰۱۱ منازعه‌های تشدید یابنده با ماهیتی نیابتی و معطوف به تصاعد بحران. الگوهای رقابتی ایران و عربستان در سالهای اخیر بر مبنای انباشت قدرت و موازنه تهدید ادامه یافته و اثراتی عمیق بر ساختار نظم منطقه‌ای برجای گذاشته است. در این سالها گسترش جغرافیای درگیری به کشورهای مختلف عربی عملاً ایران را به مهمترین تهدید عربستان و متحدان منطقه‌ای آن تبدیل نموده به گونه‌ای که برای تقابل با ایران به سمت همکاری و ائتلاف با دشمن دیرین خود، اسرائیل

رفته‌اند. ماهیت تعارض کنونی ایران و عربستان به گونه‌ای است که حل و فصل آن زمانبر و مستلزم دگرگونی در رویکرد سیاست خارجی و حتی فرهنگی دو کشور است؛ در واقع پایان یافتن تعارض و شکل‌گیری روابط بر مبنای الگوهای همکاری منطقه‌ای مستلزم تغییرات ماهوی در اهداف و رفتار منطقه‌ای دو بازیگر است. مادامی که مولفه‌های هویتی و نظام معنایی حاکم بر سیاست خارجی این دو بازیگر تداوم داشته باشد، علیرغم کاهش تنش‌های مقطعی، چشم‌انداز روشنی برای شکل‌گیری الگوهای واقعی تعامل وجود ندارد. مصالحه ایران و عربستان در یمن و سوریه در کنار بازگشت طرف‌های برجام به توافق هسته‌ای می‌تواند از التهاب منطقه کاسته و دو کشور را به سمت کاهش تنش سوق دهد. بازگشت سوریه به اتحادیه عرب و برقراری رابطه عربستان با دولت مستقر در این کشور در کنار تلاش ایران برای توقف جنگ یمن نیز آغازی است بر پایان جنگ سرد حاکم بر مناسبات ایران و عربستان. شواهد و نشانه‌ها حکایت از تمایل دو کشور برای مدیریت مناقشات منطقه دارد. اما آنچه مسلم است ایجاد و تداوم نظم مبتنی بر مشارکت در ساختار امنیتی خاورمیانه مستلزم حل ریشه‌ای تعارضات است؛ تعارضاتی که بسیاری از آنها برآمده از سرشت و ماهیت این دو بازیگر است.

منابع

فارسی

- احتشامی، انوشیروان (۱۳۹۵). *اقتصاد سیاسی جنگ و انقلاب؛ بررسی سیر دگرگونی در منطقه خلیج فارس*. (فرخنده و سلامی استاد، ترجمه). تهران: دنیای اقتصاد.
- الأزدی، احمد (۲۰۱۵) *الثابت و المتغیر فی السیاسة الخارجیة السعودیة*، مرکز الجزیر للدراسات.
- بوزان، باری و ویور، الی (۱۳۹۸). *مناطق و قدرت‌ها؛ ساختار امنیت بین‌الملل* (رحمن قهرمانپور، ترجمه). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

پریفیتی، بلدر (۱۳۹۷). *سیاست خارجی آمریکا در خاورمیانه*. (سیفی، عبدالمجید، ترجمه). تهران: نشر قومس.

ثانی آبادی، الهام و همکاران (۱۳۹۹)، *آینده پژوهی روابط سیاسی ایران و عربستان و پیامدهای آن بر نظم منطقیهای خاورمیانه*، تهران، نشریه علمی مطالعات انقلاب

اسلامی، دوره ۱۷۷ شماره ۶۲، صص ۱۳۸-۱۲۱

حافظ نیا، محمدرضا، رومینا، ابراهیم (۱۳۸۴)، *تحول روابط ایران و عربستان و تأثیر آن بر ژئوپلیتیک خلیج فارس*، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، دوره ۲۰، شماره ۲، تابستان.

صص ۶۶-۸۲

پریفیتی، بلدر (۱۳۹۷). *سیاست خارجی آمریکا در خاورمیانه*. (سیفی، عبدالمجید، ترجمه). تهران: نشر قومس.

جعرفی ولدانی، اصغر و جهانبخش، محمد تقی (۱۳۹۵) *رویکردهای رقابت جویانه عربستان سعودی در افغانستان*، تهران، فصلنامه روابط خارجی، سال نهم، شماره سوم، پیاپی ۳۹،

صص ۱۲۸-۹۹

کاراته انگری، نصرت الله (۱۳۷۲) *سیاست خارجی پادشاهی عربستان سعودی در قبال جمهوری اسلامی ایران در دهه ۱۳۸۰*، پایان نامه دانشکده روابط بین الملل وزارت

امور خارجه

عظیمی، رقیه سادات (۱۳۷۵) *کتاب سبز؛ عربستان*. تهران: وزارت امور خارجه

لیبو، ریچارد ند (۱۳۹۵) *بین جنگ و صلح؛ ماهیت بحران های بین المللی*، (حیدری، محدثه،

ترجمه) تهران: نشر مخاطب

لیک، دیوید و مورگان، پاتریک (۱۳۹۵). *نظم های منطقه ای؛ امنیت سازی در جهانی نوین*.

(دهقانی فیروزآبادی، ترجمه). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

لیک، دیوید (۱۳۹۵). *رهیافت سیستمی به مجموعه های امنیتی مناطق در نظم های منطقه ای؛*

امنیت سازی در جهانی نوین. (دهقانی فیروزآبادی، ترجمه). تهران: پژوهشکده

مطالعات راهبردی.

- مصلى نژاد، عباس (۱۳۹۵) سياست گذارى موازنه منطقه‌اى در روابط ايران و عربستان، تهران، فصلنامه سياست، ۴۶(۴)
- معينى، امين (۱۳۹۶) *اولين سفر خاورميانه‌اى ترامپ؛ اهداف و پيامدها*، تهران، مركز تحقيقات استراتژيک مجمع تشخيص مصلحت نظام، گزارش ۲۸۳
- معينى، امين و متقى، ابراهيم (۱۴۰۱) *نظم منطقه‌اى خاورميانه؛ بسترى براى تبين سياست امنيتى جمهورى اسلامى ايران*، تهران، فصلنامه سياست دفاعى، دوره ۳۱ شماره ۱۲۰ مورگنتا، هانس جى (۱۳۹۷) *سياست ميان ملت‌ها؛ تلاش در راه قدرت و صلح*. (ترجمه: مشيرزاده، حميرا) تهران: مركز مطالعات سياسى و بين المللى
- والترز، کنث (۱۳۹۴) *نظريه سياست بين الملل*. (ترجمه: طالبى آرانى، روح الله). تهران: نشر مخاطب.

References

- Ekhtiari, Amiri, Reza(2011) Ku Hasnita Binti Ku Samsu; Hassan Gholipour Fereidouni. "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia". *Journal of Asian and African Studies*. 46 (678): 678- 690.
- Bunge, M. *Emergence and Convergence: Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press, 2003
- Cordesman, Anthony (1998) *USCENTCOM Mission and History*, Center for Strategic and International Studies
- Collins, Alan, ed. (2016). *Contemporary Security Studies* (4th ed.). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Gause, Gregory. 2011. Saudi Arabia's Regional Security Strategy, in *International Politics of the Persian Gulf*, Mehran Kamrava (ed.), Syracuse University Press.
- Ghoble, V. (2019) Saudi Arabia–Iran Contention and the Role of Foreign Actors, *Strategic Analysis*, 43(1), 42-53.
- Gordon, Michael R. (8 August 1990). "Bush Sends U.S. Force to Saudi Arabia as Kingdom Agrees to Confront Iraq; Bush's Aims: Deter Attack, Send a Signal". *The New York Times*. Retrieved 19 November 2018.
- Guffey, R., A, "Saudi-Iranian Relations Since the fall of Saddam", *Rivalry, Cooperation and Implications for U.S.A Policies*, Middle East Journal, No.4, Vo1.61.(2009)

- Ignatius, David. 2015. Reshuffling the House of Saud, Washington Post, February 3.
- Khan, Mohsin S. (2009) The GCC Monetary Union: Choice of Exchange Rate Regime (PDF), Washington DC, USA: Peterson Institute for International Economics.
- Jones, Toby Craig (2006). "Rebellion on the Saudi Periphery: Modernity, Marginalization, and the Shia Uprising of 1979". *International Journal of Middle East Studies*. 38 (2): 213–233.
- Nonneman, Gerd. 2005. Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy, in *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs*, London: Hurst & Co.
- O'Leary, Carole A. and Heras, Nicholas A. 2011. Saudi Arabia's "Iran Initiative" and Arab Tribalism: Emerging Forces Converge in the Arab World, *Terrorism Monitor Publication*, Volume 9, Issue 38.
- Salisbury, Peter (2015) "Yemen and the Saudi–Iranian Cold War", Available at: <http://www.chathamhouse.org>
- Simons, Geoff (2003), *Future Iraq: US Policy in Reshaping the Middle East, Resurrecting Empire*.

Translated References into English

- Al-Azdi, Ahmed (2015) *Al-Habitat and Al-Mutaghbir in the Saudi Foreign Policy*, Al-Jazir Center for Studies. [In Arabic]
- Azimi, Ruqiyeh Sadat (1375) *Green Book*; Arabia. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Bozan, Barry and Weaver, Eli (2018). *Regions and Powers; The Structure of International Security*, Translyed by Rahman Kahramanpour, Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Ehtshami, Anoushirvan (2015). *Political Economy of War and Revolution; Investigating the course of transformation in the Persian Gulf region*, Translted by Furkhandeh and Salami Ostad, Tehran: World Economy. [In Persian]
- Hafez Nia, Mohammadreza, Romina, Ibrahim (2014), The Evolution of Iran-Saudi Relations and its Impact on the Geopolitics of the Persian Gulf, *Geographical Research Quarterly*, Volume 20, Number 2, Summer. pp. 66-82. [In Persian]

- Khan, Mohsin S. (2009) *The GCC Monetary Union: Choice of Exchange Rate Regime* (PDF), Washington DC, USA: Peterson Institute for International Economics. [In Persian]
- Jones, Toby Craig (2006). Rebellion on the Saudi Periphery: Modernity, Marginalization, and the Shia Uprising of 1979. *International Journal of Middle East Studies*. 38 (2): 213–233. [In Persian]
- Jarafi Veldani, Asghar and Jahanbakhsh, Mohammad Taghi (2016) Competitive Approaches of Saudi Arabia in Afghanistan, Tehran, *Foreign Relations Quarterly*, 9th Year, 3rd Issue, Series 39, pp. 128-99. [In Persian]
- Karate Ahangari, Nusratullah (1372) *The foreign policy of the Kingdom of Saudi Arabia towards the Islamic Republic of Iran in the 1380s*, thesis of the Faculty of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Lake, David and Morgan, Patrick (2015). *Regional orders; Security in the new world*. Translated by Dehghani Firouzabadi, Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Lake, David (2015). *Systematic access to security systems of regions in regional orders; Security in the new world*. Translated by Dehghani Firouzabadi, Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Libo, Richard Ned (2015) *Between war and peace; The nature of international crises*, Translated by Heydari, Muhaddeh, Tehran: The Audience Publishing House. [In Persian]
- Libo, Richard Ned (2015) *Between War and Peace; The Nature of International Crises*, Translated by Heydari, Muhaddeh, translation, Tehran: The Audience Publishing House. [In Persian]
- Moini, Amin (2016) Trump's first trip to the Middle East; Objectives and Consequences, Tehran, Strategic Research Center of Expediency Analysis Forum, Report 283. [In Persian]
- Moini, Amin and Motaghi, Ibrahim (1401) Regional order of the Middle East; A Platform for Explaining the Security Policy of the Islamic Republic of Iran, Tehran, *Defense Policy Quarterly*, Volume 31, Number 120. [In Persian]
- Morgenth, Hans J. (2017) *Politics among nations; Striving for Power and Peace*. Translated by Moshirzadeh, Hamira, Tehran: Center for Political and International Disputes. [In Persian]

- Moslinejad, Abbas (2015) Regional balance policy in Iran-Saudi relations, Tehran, *Politics Quarterly*, 46(4). [In Persian]
- Nonneman, Gerd. 2005. Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy, in Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Society, Foreign Affairs, London: Hurst & Co. [In Persian]
- Prifti, Belder (2017). *American foreign policy in the Middle East*. Translated by Saifi, Abdul Majid, translation. Tehran: Qoms Publishing. [In Persian]
- Salisbury, Peter (2015) “Yemen and the Saudi–Iranian Cold War”, Available at: <http://www.chathamhouse.org>. [In Persian]
- Saniabadi, Elham et al. (2019), Future research of political relations between Iran and Saudi Arabia and its consequences on the regional order of the Middle East, Tehran, *Scientific Journal of Islamic Revolution Studies*, Volume 177, Number 62, pp. 121-138. [In Persian]
- Simons, Geoff (2003), *Future Iraq: US Policy in Reshaping the Middle East*, Resurrecting Empire. [In Persian]
- Waltz, Kenneth (2014) *Theory of International Politics*. Translation: Talebi Arani, Ruhollah. Tehran: The audience publication. [In Persian]

استناد به این مقاله: معینی، امین و متقی، ابراهیم. (۱۴۰۳). الگوهای همکاری و تعارض در روابط ایران و عربستان و تاثیر آن بر نظم منطقه‌ای خاورمیانه ۲۰۲۳-۱۹۷۹. پژوهشنامه روابط جهانی، ۱(۱)، ۹۳-۶۷. doi: 10.22054/jrgr.2023.66494.1043

The Quarterly of *Research on Global Relations* is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.